

İBN TAĞRİBERDÎ VE TARİHÇİLİĞİ

Erkan Göksu*

Özet: XV asır Memluk tarihçiliğinin en önemli temsilcilerinden biri olan İbn Tağrıberdî, hocaları el-Makrîzî ve el-Aynî'nin ölümlerinden sonra Mısır tarihçilerinin lideri durumuna gelmiştir. Onu diğer tarihçilerden ayıran en önemli fark, en alt derecedeki memlûklerden, en yüksek rütbedeki emîr ve sultanlara kadar birçok idarî ve askerî yetkiliyle yakınlık tesis etmiş olması ve bu sayede diğer tarihçilerin ulaşamadığı bilgilere ulaşmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İbn Tağrıberdî, XV. Asır Memlûk Tarihçiliği, en-Nücumü'z-Zâhire, Havâdisü'd-Duhûr, el-Menhelü's-Sâfî

IBN TAGHRIBIRDI AND HIS HISTORIOGRAPHY

Summary: Ibn Taghribirdi, an eminent historian who studied the Mamluk in the 15th century, had become the leading one in this field after el-Makrîzî and el-Aynî died. The most important difference between him and the other historians was that he had close relations with many Mamluks, from average people to the senior administrators like emirs and sultans. Thus he had been able to reach many more sources than other historians.

Key words: Ibn Taghribirdi, the 15th Century history of the Mamluk, en-Nücumü'z-Zâhire, Havâdisü'd-Duhûr, el-Menhelü's-Sâfî

* Araş. Gör. Dr., Kırıkkale Üni. Fen-Ede. Fak. Tarih Böl. (e-posta: erkangoksu@hotmail.com)

Hayatı

Ebu'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yaşbuğavî (Başbuğavî) ez-Zâhirî, 812/1409-1410 (veya 813/1410-11) yılında Kâhire'de, şimdiki Kale Mahallesi'nde bulunan Sultan Hasan Medresesi'nin yakınındaki Emîr Muncuk Yûsufî'nin evinde doğmuştur.¹ Babası Emîr Seyfeddin Tağrıberdî yakışıklı bir Anadolu memlûkudur.² Annesinin ise milliyeti bilinmemekle beraber³, bazı yazarlar onun “Sultan Berkuk'un Türk cariyelerinden biri” olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴

Şemseddin Günaltay⁵, Ramazan Şeşen⁶, Şehabeddin Tekindağ⁷, Mustafa Çuhadar ve bazı batılı araştırmacılar⁸, İbn Tağrıberdî'nin Türk olduğu konusunda müttefiktirler. Müellifin babası için kullanılan “Rûmiyyü'l-cins (الجنس الرومي)”⁹, “Rûmî (الرومي)” veya “Rûmiyyü'l-asl (الرومي لأصل)”¹⁰ tabirlerinin, Anadolu'da yaşayan farklı ırk ve dine mensup insanlar için kullanıldığına, dolayısıyla etnik bir anlam ifade etmediğine işaret eden Mustafa Çuhadar¹¹, İbn Tağrıberdî'nin Türk olduğuna dair şu delilleri ileri sürmüştür: Babasının isminin Türkçe “Tağrıberdî (Tanrıverdi)” olması; memlûk sistemi içerisinde yetişerek genellikle Türklere tevdi' edilen mühim askerî görevlerde bulunması; İbn Tağrıberdî'nin Türkçeyi ve Türk tarihini çok iyi bilmesi.¹²

Ancak bu deliller, XV. asır Mısır coğrafyası ve Memlûk devletinin siyasî, idarî, ictimai ve ilmî şartları dâhilinde değerlendirildiğinde meseleye açıklık getirmekten uzaktır. Nitekim o dönemde “Memlûk” ve “Türk/Etrâk” kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı, milliyeti ne olursa olsun Memlûk sistemine dâhil olan kişilere “Türk”

denildiği ve genellikle Türkçe isimler verildiği bilinmektedir.¹³ Müellifin ana dilinin Türkçe olduğu konusu da tartışmaya açıktır. Nitekim yönetimde ve idarî kadrolarda, sosyal ve kültürel hayatta Türklerin hâkim olduğu XV. asır Memlûk coğrafyasında, Türkçenin büyük önem kazandığı, müelliflerin Türk tarihine, Türkçe yazılmış eserlere vakıf olmak, hatta Memlûk sultanları nezdinde itibar kazanmak amacıyla Türkçe öğrendiklerine dair bilgiler mevcuttur ki İbn Tağrıberdî'nin de ana dilinin Türkçe olmayıp, bu dili sonradan öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁴

İbn Tağrıberdî'nin babası, el-Melikü'z-Zâhir Berkük'un ilk yıllarında bu sultanın memlûkleri arasına girmiş ve bu yüzden “ez-Zahirî (الظاهري)” nisbesiyle anılmıştır.¹⁵ Berkük, kısa bir süre sonra Emîr Tağrıberdî'yi azad etmiş ve el-Memâlîkü's-Sultâniyye'nin¹⁶ bir zümresi olan Hasekî Fırkasının¹⁷ başına getirmiştir.¹⁸ Kısa sürede hükümdarın en güvendiği emîrlere arasına giren Seyfeddin Tağrıberdî, efendisinin ona verdiği görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Sultan Berkük, Mintaş İsyanı'nı bastırdıktan sonra Mısır'a müjdeci olarak onu göndermiş, daha sonra kademe kademe terfi ettirerek muhafız birliği kumandanlığına (re'sü nevbeti'n-nüveb “رأس نوبة النوب”)¹⁹ yükseltmiştir. Seyfeddin Tağrıberdî bu dönemde ayrıca Haleb Nâibliği (نيابة حلب), yüzler ve binler emîrliği (emîr mi'e ve mukaddem elf “أمير مائة ومقدم ألف”), emîri silâh (أمير سلاح) ve emîr-i meclislik (أمير مجلس) gibi önemli vazifelerde de bulunmuştur.²⁰

Emîr Tağrıberdî, Sultan Berkük'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu el-Melikü'n-Nâsır Ferec döneminde de yükselmeye devam etmiştir. Bu dönemde Atabekü'l-Asâkir (أتابك العساكر)²¹

derecesine terfi eden Emîr Tağrıberdî, devletin en önemli niyâbeti olan ve yalnızca büyük emirlere tevdi edilen Şâm Nâibliği (نائب الشام)'ne atanmıştır. Burada Şam şehirlerini Timur'a karşı müdafaa etmiş, ancak hezimete uğrayarak Sultanla beraber Mısır'a geri çekilmek zorunda kalmıştır. Timurluların Şam'dan ayrılmalarından sonra ikinci defa Dımaşk Niyâbeti (نيابة دمشق)'ne tayin edilmiştir.²² Ancak bu görevde iken büyük bir ihanetle suçlanmış ve cezalandırılmaktan korkarak Kuzey Suriye'deki Türkmen beldelerine (بلاد التركمان) kaçmıştır. Bir müddet bu beldelerde kalan Emîr Tağrıberdî, Sultan Ferec tarafından affedilmesi üzerine Kâhire'ye dönmüş ve Atabekü'l-Asâkir (أتابك العساكر)'in başına geçirilmiştir (808/1405-1406). Bu arada Sultan Ferec, yeniden gözde emîrlerden biri haline gelen Emîr Tağrıberdî'nin büyük kızı Hond Fâtıma'yla evlenmiştir. Daha sonra üçüncü defa Dımaşk Niyâbeti'ne atanan Emîr Tağrıberdî (813/1410), bu göreve atandıktan kısa bir süre sonra da vefat etmiştir (16 Muharrem 815/28 Nisan 1412).²³

İbn Tağrıberdî'nin, altı erkek ve dört kız kardeşin en küçüğü olduğu ve babasının vefatı sırasında henüz iki-üç yaşlarında bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Bununla beraber önemli bir emîrin oğlu ve Sultan'ın kayınbiraderi olmasından dolayı, yetimliğin mahrumiyetlerinden pek etkilenmediği söylenebilir. Nitekim babasının ölümünden sonra, kız kardeşlerinin isteğiyle Kâhire'ye gitmiş ve burada önce ablası Hacer'in kocası Hanefî kadısı Nâsırüddin Muhammed b. Adîm'in, onun vefatından sonra (819/1416) da yine enişterelerinden olan Şafîî Başkadısı²⁵ Celâlüddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'nin himayesinde kalmıştır.²⁶

İbn Tağrıberdî'nin İbnü'l-Adîm ve el-Bulkînî gibi zamanın iki önemli âliminin gözetiminde başlayan tahsil hayatı, el-Bulkînî'nin vefatından sonra (824/1421) da devam etmiştir. Bu dönemde babasının memlûkleri tarafından himaye edilen İbn Tağrıberdî, tahsiline devam ettiği muhtelif ilimler yanında askerî eğitim (fünûnü'l-furûsiye, remîyyü'n-nüşşâb vs.) alma imkânı da bulmuştur.²⁷

İbn Tağrıberdî'nin, çok küçük yaşta yetim kalmasına karşılık rahat bir çocukluk geçirmesinin sebeplerinden biri de askerî sınıfa mensup memlûk kökenli emîrlerin çocuklarından teşekkül eden ve bir nevi ihtiyat kuvveti olarak merkezde bulundurululan "Evlâdü'n-Nâs"²⁸ dâhil olmasıdır. Buna bağlı olarak kendisine maaş başlandığı gibi bazı ıktâ'lar da tevcih edilmiştir.²⁹ Bu konuyla ilgili anlattığı şu hikâye dikkat çekicidir:

"İbn Tağrıberdî, beş yaşındayken, Memlûk devlet geleneğine göre Sultandan ıktâ' talep edenlere Sultan tarafından ekmek verildiğini, bunun ıktâ' talebinin kabul edildiğine işaret olduğunu öğrenir ve Sultan Şeyh'in huzuruna çıktığında ondan ıktâ' ister. Sultan kendisine gayet sıcak yaklaşır sohbet ettikten sonra yanındakilere işaret ederek ekmek getirmelerini emreder. Büyük bir kaptan getirilen ekmeği 'bu güzel ve büyük bir ekmeğdir' diyerek İbn Tağrıberdî'ye uzatır. Ekmeği alan İbn Tağrıberdî, yere fırlatır ve 'bunu bana değil, dervişlere ver. Ben ancak fellahların ekmeğini isterim. Onlar tavukla, koyunla, kazla gelirler' der. Bu sözler Sultan'ın çok hoşuna gider ve bayılacak kadar gülmesine sebep olur. İbn Tağrıberdî için 300 dinar emreder ve daha sonra ondan isteyeceği her şeyi fazlasıyla vereceğine dair söz verir.³⁰

İbn Tağrıberdî'nin Memlûk sultanları ve büyük devlet ricaliyelerle iyi ilişkiler kurmuş olması da rahat yaşamını temin eden unsurlardandır.³¹ Nitekim onun Barsbay, Çakmak, İnal ve Hoşkadem gibi

Memlûk sultanlarıyla sık sık görüştüğü, sarayda düzenlenen muhtelif etkinliklere, av partilerine, âlim ve ediplerin toplantılarına katıldığı bilinmektedir.³² Özellikle kayınbiraderi Sultan Çakmak onun oğlu el-Makâmü'n-Nâsırî Muhammed'le tesis ettiği dostluk, ona her alanda büyük fayda ve imkânlar sağlamıştır. Sultan Çakmak, oğlu Muhammed'i İbn Tağrıberdî'nin yeğenlerinden biriyle evlendirmiş ve İbn Tağrıberdî, önemli eserlerinden biri olan "el-Menhelü's-Sâfî"yi ona takdim için yazmıştır.³³

es-Sehâvî, İbn Tağrıberdî'nin sefirlik ve hâs nâzırlık³⁴ gibi vazifelerde bulunduğunu kaydetmiş ise de bu konuda fazla malumat bulunmamaktadır. Esasen onun devlet hizmetindeki görevlerinin mühim kısmının, talebe yetiştirmek ve sultan ve diğer devlet erkânının yakınında bulunarak istişârî mahiyette çalışmalar yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında bir veya birkaç defa Hac Emîri³⁵ olarak görevlendirildiği (826/1423, 849/1445 ve 863/1459)³⁶ ve Sultan Barsbay'ın Şam Seferi'ne (836/1432) katıldığı bilinmektedir.³⁷

İbn Tağrıberdî'nin, maddî bakımdan rahat bir hayat sürdüğü söylenebilir. Her ne kadar eserinin bir yerinde "babasının ölümünden sonra Sultan Ferec döneminden kalan mallarına el koyulduğunu ve bu sebeple malsız, mülksüz kalarak fakir düştüğünü" söylese de, bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır.³⁸ Tahsiline Kur'an'ı ezberlemekle başlayan İbn Tağrıberdî, Hanefî fakihlerinden Şemseddin er-Rûmî, Kâdî'l-kudât Bahâeddin Ebu'l-Bekâ ve Kâdî'l-kudât Bedreddin Mahmûd el-Aynî'den fıkıh, zamanın meşhur Hanefî âlimlerinden nahiv, Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed ve Şehâbeddin Ahmed b. Ömerşah ed-Dımaşkî'den edebiyat, Muhyiddin Kâfiyeci'den meânî ve beyân okumuştur. Bunların dışında İbn Hacer el-Askalânî, Mekke Kadısı Celâleddin Ebu's-Saâdât İbn Zahire ve İbn Arabşâh gibi âlimle-

rin derslerine katılmış, muhtelif hadîs âlimlerinden temel hadis kaynaklarını dinlemiştir. Bunların yanında tasavvuf, astronomi, tıp, matematik ve musikiyle de ilgilenen İbn Tağrıberdî, Farsça ve Türkçe öğrenmeyi de ihmal etmemiştir.³⁹

Aldığı dersler içinde en çok tarihi seven İbn Tağrıberdî, zamanla bu alana yönelmiştir. Dönemin meşhur tarihçileri el-Makrizî ve el-Aynî'nin öğrencisi olan müellif, özellikle el-Makrizî'nin metot ve üslûbundan etkilenmiştir.⁴⁰ Bunlar dışında tarih sahasında ders aldığı diğer meşhur âlimler, İbn Hacer ve İbn Arabşâh'dır. Ayrıca Abdullatif b. Muhammed b. Ebu'l-feth ve Emîr Seyfeddin Esenbey b. Abdullah el-Zahirî gibi âlimlerden de faydalandığı, eserlerindeki bazı bölümleri onlardan naklettiği bilinmektedir.⁴¹

İbn Tağrıberdî, ömrünün son yıllarında Kâhire'de Melik Eşref İnal türbesinin yakınına büyük bir türbe yaptırıp, kitaplarını ve yazdığı eserleri oraya vakfetmiştir. Bundan bir müddet sonra bir hastalığa tutulmuştur. Bu hastalık sebebiyle tahammül edilemeyecek derecede şiddetli karın ağrısı çeken İbn Tağrıberdî, 5 Haziran 1470 (5 Zilhicce 874) tarihinde hayata gözlerini yummuştur.⁴² Sağlığında iken yaptırdığı ve kitaplarını vakfettiği türbesine gömülmüştür.⁴³

Eserleri

İbn Tağrıberdî'nin eserlerinin hemen hepsi tarihle alâkalıdır. Bunların yanında şiirlerini ihtiva eden bir dîvânı olduğu gibi, oldukça kıymetli bir terceme-i hâl kitabı da mevcuttur. Tamamı Arapça olarak kaleme alınan bu eserlerden en önemlileri şunlardır⁴⁴:

*en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire (النجوم
الزاهرة : ، في ملوك مصر والقاهرة)*

Mısır'ın fethinden (641) müellifin vefatından bir yıl öncesine (1467/873) kadar geçen sekiz buçuk asırlık dönemi ele alır. Müellif, eserin mukaddimesinde bu kitabı herhangi bir sultan veya emîrin isteği olmaksızın, kendi arzusuyla yazdığını söylemekteyse de sonlara doğru el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın oğlu Emîr Muhammed'in teşviikiyle kaleme aldığını zikretmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla müellif, eserini Emîr Muhammed'in saltanatı döneminde bitirip ona takdim etmeyi istemiş, ancak Emîr Muhammed'in genç yaşta ölmesi üzerine bu arzusuna ulaşamamıştır.

Müellif bu eserinde el-Aynî'nin "İkdü'l-Cumân"da takip ettiği metodu uygulamak istemiştir.⁴⁵ Kronolojik bir sıra takip edilmekle beraber, saltanat devirlerinin esas alındığı bölümler mevcuttur. Diğer bir ifade ile her sultanın dönemi ayrı bir bâb şeklinde ele alınıp, bu dönemlerdeki siyasî ve içtimaî olaylar kronolojik sırayla bir bütün halinde kaydedilmiştir. Ayrıca her yılın sonunda o yıl ölen meşhurlar (vefeyât), imar faaliyetleri, meydana gelen salgın hastalıklar, yangın, kıtlık gibi felâketler, gündelik hayata dair bilgiler (fiyatlar gibi) verilmiştir. Yer yer komşu ülkelerde yaşanan olaylara temas edilmiştir. Bu kısımlar, müellifin bizzat kendi müşahedelerine dayandığı için daha ehemmiyetlidir. Eserde, bazı hadiselerle ilgili kaleme alınmış şiirler de bulunmaktadır.

Müellif, Mısır tarihinin fetihten X. yüzyıla kadar geçen dönemini geniş olarak ele almış ve bölgede kurulan bağımsız devletler hakkında bilgi vermiştir. Bu bakımdan eser bu dönem için zengin bir kaynaktır. Memlûkler döneminde eserini daha da genişletmiş ve bizzat

şahit olduğu Sultan Ferec ve Sultan Kayıtbay zamanının âdeta günlüğünü tutmuştur. Bu arada İbn Abdülhakem, İbn Zûlak, el-Kuzâî, el-Müsebbîhî, İbn Müyesser, İbn Aybek ve el-Makrîzî gibi Mısır tarihçilerinin eserlerinden de nakillerde bulunmuştur. Fetihden itibaren her yılın olaylarının sonunda Nil sularının kabarma ve çekilme durumunu vermiş ve bu sebeple “Nil nehri tarihçisi” unvanını kazanmıştır. İbnü'd-Dâye, İzzeddin İbnü'l-Esîr, Ebû Şâme, İbn Vâsıl, İbn Kesîr, İbnü'l-Cevzî, Safedî, Şehâbeddin Ahmed en-Nüveyrî, Birzâlî ve Zehebî gibi tarihçilerin eserleri onun en önemli kaynaklarını teşkil eder.⁴⁶

en-Nücûmü'z-Zâhire'nin 20-363 (641-976) yıllarını kapsayan kısmı, ilk olarak Theodor W. J. Juynboll ve B. F. Mattheus tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır (Leiden 1855-1861). Daha sonra William Popper, 366-566 (977-1171) ve 746-872 (1345-1467) yıllarına ait kısımlarını yine iki cilt halinde neşretmiş, ayrıca 784-874 (1382-1469) dönemini ele alan bölümünden bazı kısımları İngilizceye çevirmiştir. Edmond Fagnan ise Kuzey Afrika ile ilgili bölümlerini Fransızcaya tercüme etmiştir. Eserin tamamının neşri ise Mısır'da gerçekleştirilmiştir. Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1930-1956 yılları arasında on iki cildini neşretmiş, daha sonra Fehîm Muhammed Şeltût XIII. (Kâhire 1970), Cemâl Muhammed Muhriz - Fehîm Muhammed Şeltût XIV. (Kâhire 1972), İbrahim Ali Tarhan XV. (Kâhire 1972) ve Cemâleddin eş-Şeyyâl ile Fehîm Muhammed Şeltût XVI. (Kâhire 1972) cildini yayımlamıştır. Muhammed Hüseyin Şemseddin ise eserin tamamının tıpkıbasımını yapmıştır (Beyrut 1413/1992).⁴⁷

Keşfü'z-Zünûn ve Kâmûsü'l-Alâm'daki kayıtlara göre Mısır'ın fethinden sonra bu eser Yavuz Sultan Selim'in emriyle İstanbul'a götürülmüş ve Kemal Paşazâde tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Günaltay da “Osmanlıların Mısır’ı fethi sırasında Yavuz Sultan Selim’in bu eseri Mısır kütüphanelerinde görüp çok beğendiğini, Kadıasker İbn Kemal’i bu eserin tercümesi için görevlendirdiği, Kemal Paşazâde’nin daha Mısır’dayken işe başlayarak eserin bir bölümünü tercüme ettiği ve Başçızâde’ye temize çektirdikten sonra İstanbul’da Padişaha sunduğunu kaydetmektedir. Ancak bu olay hakkında başka bir kaynaktan bilgiye tesadüf edilmediği gibi, Kemal Paşazâde’nin eserleri arasında da bu tercümeden bahsedilmemektedir. Eserin bir yazması Ayasofya Kütüphanesi, Arapça yazmalar, nr. 3496-7’de bulunmaktadır.⁴⁸

Havâdisü'd-Duhûr fî Mede'l-Eyyâm ve's-Şuhûr (حوادث
الدهور في مدى الايام والشهور)

İbn Tağrıberdî, mukaddimesinde bu eseri hocası el-Makrîzî’nin “el-Kitabü’s- Sülûk el-Marifeti Düveli’l-Mülûk”una zeyil olarak hazırladığını ve 845/1436 yılından sonraki olayları kapsadığını belirtmiş⁴⁹, olayları hocası gibi yıllara göre verdiğini, ancak onun aksine anlatımlarını kısa tuttuğunu, hâl tercümelerini ise daha geniş biçimde ele aldığını söylemiştir. Eserde kronolojik bir sıra takip edilmiş ve yıllık hadiselerin sonuna vefeyât bölümü eklenmiştir. Bazı hadiseler daha geniş verilmekle beraber, metot, üslup ve muhteva bakımından “en-Nücûmü’z-Zâhire”nin son cildine benzemektedir. Eserde zaman zaman hocası el-Makrîzî’yi eleştirdiği görülmektedir.⁵⁰ Nil’in akış rejimi, gündelik hayata dair bazı bilgiler gibi iktisadî ve içtimâî kayıtlar bu eserde de verilmiştir. Bu kayıtlar müellifin müşahedelerine dayanması bakımından gayet önemlidir.⁵¹

William Popper kitabın 845-874 (1441-1469) arasını ele alan bölümünü neşretmiş (I-IV, Berkeley 1931-1942), ardından bunu İngi

lizceye çevirmiştir (History of Egypt, Connecticut 1967); tamamı ise İzzeddin Muhammed Kemâleddin tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1990). Yurt dışında değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin, İstanbul kütüphanelerindeki tek yazması Ayasofya Ktp. nr. 3185'dedir.⁵²

el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi (المنهل
الصافي والمستوفي بعد الوافي)

es-Safedî'nin "el-Vâfi bi'l-Vefeyât"ına zeyl olarak yazılmıştır. Yazımında Bağdadî, İbn Hallikân ve Safedî'nin metotlarına uyulmuştur. Eserin mukaddimesinde, herhangi bir şahsın teşviki olmaksızın yazıldığı ifade edilmiştir. Eserde ilk önce Memlûk sultanı el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî'nin biyografisi verilmiştir. Daha sonra 1252'den 1458 yılına kadar yaşayan 3000'e yakın sultan, emîr, âlim, şair ve sahalarında meşhur olan kişinin hal tercümeleri alfabetik sırayla verilmiştir. Zaman zaman Mısır ve Suriye eşrafına ilâve olarak Doğu'da ve Batı'da hüküm süren müslim ve gayr-i müslim diğer devletlerdeki meşhur simalar hakkında da bilgi vermiştir. Kitabın sonunda ise öğrencisi Ahmed b. Hüseyin et-Türkmânî tarafından yazılan kendi biyografisi bulunmaktadır.

Müellif, eserinde övgü ve yergiye kaçmaksızın mutedil bir üslûp kullanmıştır. Biyografisi verilenler arasında bazı kadınlar da bulunmaktadır. el-Makrizî, el-Aynî ve ez-Zehebî gibi alimlerden nakiller yapmıştır. Eserin tamamı yedi cilt olup altı cildi bu isimle, son cildi ise "Kitabü'l-Künâ" adıyla bilinmektedir.⁵³

Çeşitli yazma nüshaları zamanımıza ulaşan kitabın önce I. cildi Ahmed Yûsuf Necâfî (Kâhire 1956), ardından I, II, IV, VI ve VII. ciltleri Muhammed Muhammed Emîn, III ve V. ciltleri Nebîl Mu-

hammed Abdülazîz tarafından neşredilen eserin, dokuzuncu cilde kadar olan büyük bir kısmı neşredilmiştir (Kâhire 1984-1993).⁵⁴ Muh-telif kütüphanelerde nüshaları bulunan eserin bir nüshası, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Ahmed III. Arap. yaz., nr.3018'de bulunmaktadır.⁵⁵

Mevridü'l-Letâfe fî men Veliye's-Saltana ve'l-Hilâfe (مورد
اللطافة في من ولي السلطنة والخلافة)

Hiz. Peygamber'den itibaren el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın oğlu el-Melikü'l-Mansûr Osman'ın saltanatının sonuna kadar geçen sürede halifelik ve sultanlık yapmış olan 143 şahsın hal tercümesini içine alır. Hiz. Peygamberin hayatından özet olarak bahsettikten sonra, halifelerin, Mısır'daki Ubeydîler, Eyyubîler ve Memlûkler hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

İstanbul kütüphanelerinde çeşitli yazmaları bulunan (msl. Fa-tih Ktp. Arap. yaz., nr. 4505) eseri, Joseph D. Carlyle neşretmiş (Cambridge 1792); ikinci bir neşri Nebîl Muhammed Abdülazîz Ahmed tarafından yapılmıştır (Kâhire 1997). İbn Fehd Muhibbüddin (ö. 954/1547), Menhelü'z-zarâfe adlı kitabını bu eserin zeyli olarak hazırlamıştır. Brockelmann, Hasan et-Tolûni'ye (ö. 923/1517) ait “en-Nüzhetü's-Seniyye fî Ahbâri'l-Hulefâ' ve'l-Mülûki'l-Mısriyye” adlı kitabın “Mevridü'l-Letâfe”nin muhtasarı olduğunu kaydetmektedir.⁵⁶

ed-Delîlü's-Şâfi 'ale'l-Menheli's-Sâfi (الدليل الشافي
على المنهل الصافي)

Müellifin belittiğine göre bu eser “el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-vâfi”nin fihristi olup, okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla hazırlanmıştı. Fehîm Muhammed Şeltût tarafından yayım-

lanmıştır (I-II. Mekke 1980). Bu eserin bir nüshası Kara Çelebizade, nr. 266'da bulunmaktadır.⁵⁷

el-Bahrü'z-Zâhir fî 'İlmi'l-Evâ'il ve'l-Evâhir (البحر
الزاهر في علم الاوائل والاواخر)

Hız. Âdem'den müellifin zamanına kadar gelen bir umumî tarihtir. Yıllara göre düzenlenen eserde, Sayraff'nin Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân'ı eleştirilmiştir. Hatîb el-Cevherî ise İbn Tağrıberdî'nin bu kitabı, kendisinin Nüzhe'yi telifine başladığını duyunca ele aldığını söyler. Eserin bazı kısımları günümüze ulaşmış olup bunlardan 32-71 (652-690) yılları arasında konu alan kısmının yazma nüshası Paris Bibliothéque Nationale'de (nr. 1551), Mısır topografyası hakkında geniş bilgi veren III. cildinin yazması ise Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.

el-Envâru'z-Zâhire ve'l-Kevâkibü'l-Bâhire mine'n-Nücûmi'z-Zâhire

en-Nücûmü'z-Zâhire'nin muhtasarı olup iki nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 2976, 2977).

Menşe'ü'l-Letâfe fî men Veliye'l-Hilâfe

Mısır'ın en eski dönemlerinden 719 (1319) yılına kadar gelen eserin bir nüshası Paris Bibliothéque Nationale'de (nr. 1770) kayıtlıdır.

Nüzhetü'r-Re'y fî't-Târîh (نزهة في التاريخ
(الرائي)

On ciltten fazla olduğu bilinen ve yıl, ay, gün tertibine göre hazırlanan bu eserin sadece 678-747 (1279-1346) yıllarını kapsayan IX. cildi günümüze ulaşmış olup yazma bir nüshası Oxford Bodleian Kütüphanesindedir.

İbn Tağrıberdî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları şunlardır:

*el-Beşâre fî Tekmîli'l-İşâre*⁵⁸

*Hilyetü's-Sıfât fî'l-Esmâ' ve's-Sınâ'at*⁵⁹

*es-Sükkerü'l-Kâdih ve'l-'Itrü'l-Fâ'ih*⁶⁰

*Tehârifü'l-Evlâdi'l-Arab fî'l-Esmâ'i't-Türkiyye*⁶¹

el-İntisâr li-Luğati't-Tâtâr

*el-Envârü'z-Zâhire fî'l-Kevâkibi't-Tâhire*⁶²

Eserlerinin eski zamanlara ait kısımlarında kendinden evvelkilerin eserlerinden istifade etmiş olmakla beraber, tarihî tenkit de yapmağa çalışmaktadır. En kıymetli kısım kendi zamanına ait bahisler olup, o zamanın zaafalarını ekseriya şiddetle tenkit eder ve bâtil itikatları (msl. astroloji) reddeder. Bir rivayete göre, Mısır Sultanının Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektupları bu zat kaleme almıştır.⁶³

İslam Tarihçiliği Bakımından Önemi

İbn Tağrıberdî'nin tarihçiliği üzerinde özellikle el-Makrîzî ve el-Aynî'nin büyük etkisi vardır. Bununla beraber, daha önce de belirttiğimiz gibi eserinde gerekli gördüğü yerlerde el-Makrîzî'yi bile eleştirmekten çekinmemiştir. Onların üslup ve metotlarını takip eden İbn Tağrıberdî, zekâsı, açık görüşlüğü ve Türkçe bilmesinin kendisine kattığı avantajla kısa sürede önemli bir tarih yazarı olarak temayüz etmiş, el-Makrîzî (ö. 845/1441) ve el-Aynî'nin (ö. 855/1451) vefatlarından sonra Mısır tarihçilerinin lideri durumuna gelmiştir. Mustafa Ziyâde'nin ifadesiyle o dönemde tarihçiler arasında onunla tartışacak kimse yoktur. Nitekim kendisi el-Aynî'nin vefatı nedeniyle kaleme aldığı bir yazıda kendisi de şunları söylemiştir:

“Onun cenaze namazını kıldıktan sonra Bedreddin Muhammed b. Abdülmü'nim el-Hanbelî bana dedi ki ‘meydan sana kaldı, yüzün aydın olsun.’ Ben ise ona cevap vermedim. Eve döndükten sonra, el-Aynî'nin yazısıyla yazılmış bir varakı ona gönderdim. Bu kâğıtta, bazı büyüklerin el-Aynî'ye tarihten sordukları, o ise yaşının geçmiş ve zihninin bulanıklığından cevap veremediğinden bana gönderdiği ve övgülü sözler dizdikten sonra ‘bu işte artık sen güvenilir bir kişi oldun. Sen meydanın atı ve zamanın üstadısın. Bunun için Allah'a şükret.’ dediği yazıyordu. Zikredilen bu varakın tarihi 849. Yani el-Aynî'nin vefatından iki sene önce.”⁶⁴

Onun diğer tarihçilerden farklı bir özelliği de şudur: O, alt devedeki memlûklerden en yüksek rütbedeki emir ve sultanlara kadar çok geniş idarî ve askerî zevatla yakınlık tesis etmiştir. Onun ana haber kaynaklarından birini şüphesiz bu zevat ve özellikle babasının memlûkleri teşkil etmiş ve bunlar sayesinde muasırı hiçbir müellifin ulaşamadığı bilgileri kaydetmiştir.⁶⁵

Hayranlık duyduğu ve eserlerinde "şeyhimiz" diyerek andığı el-Makrîzî'nin açtığı Mısır tarihçiliği çığırını sürdürdü. Mısır tarihçiliğinin altın devri sayılan XV. yüzyılın en başarılı tarihçilerinden biri olarak çok sayıda eser telif etti. İbn Tağrıberdî'nin biyografisini yazan talebesi Alâeddin İbnü't-Türkmânî, onu tarihçilerin umdesi (pîri, üstâdı) ve zekâsıyla, güzel ahlâkıyla, asâletiyle büyük bir insan olarak tanıtır. İbn Tağrıberdî, aynı zamanda Arapça ve Türkçe şiirler yazan bir şair ve zamanın meşhur müzisyenlerinden biriydi. Fakat bu yaygın şöhretine rağmen İbn Tağrıberdî'nin çağdaşları es-Sehâvî ve Ali b. Dâvûd es-Sayrafî tarafından ağır bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. es-Sehâvî onun eserlerinin yanlışlarla dolu olduğunu, isimlerde ve kelimelerin yazılışında pek çok hata yaptığını, hatta tahriflerde bulun-

duğunu ve üslûbunda mübalağaya kaçtığını belirtir. Ayrıca Türk tarihi konusunda çok iddialı olduğunu, kendini önceki üç asırda yaşayan tarihçilerden üstün gördüğünü, hatta hocası el-Aynî'nin, zaman zaman kendi fikirlerinden faydalandığını söylediğini hatırlatarak gururu yüzünden onu tenkit eder.⁶⁶ Ancak es-Sehâvî'nin sözleri daha ziyade yıkıcı tenkit olarak görülmüş, bu sert eleştirileriyle ünlü âlimin, özellikle el-Makrîzî ve o ekole mensup tarihçilere karşı düşmanca bir tavır takındığı kabul edilmiştir.

Yine es-Sehâvî'nin çağdaşı âlimleri tanıtırken çok sert davrandığı ve bu tavrın ilmî kıskançlıkla da alâkalı olduğu yaygın bir kanaattir. Hatîb el-Cevherî ise Nüzhetü'n-nüfûs adlı eserinde "en değerli hocamız, tarih ilminde en büyük şeyhimiz" dediği İbn Tağrıberdî'yi "İnbâü'l-heşr" adlı eserinde şiddetle eleştirmiş, onun avamdan bir şahıs gibi yeni yazı öğrenen kâtiplerden farksız biçimde pek çok imlâ hatası yaptığını, bazı harfleri ve kelimeleri, bu arada âlimlerin isimlerini dahi yanlış yazdığını, bazen hocaları öğrenci, öğrencileri hoca gösterdiğini ve düzeltilemeyecek kadar çok sayıdaki bu hataları gören okuyucuların kitaplarını ellerinden bırakacağını ifade etmiş, ayrıca onun taraf tuttuğunu ve şiirlerinin de sıradan şairlerinkinden farklı olmadığını ileri sürmüştür. Pek çoğu günümüze ulaşan eserleri, İbn Tağrıberdî'nin ilmî derecesini ve Müslüman Mısır'ın en büyük tarihçilerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁷

¹ İbn Tağrıberdî'nin doğum tarihi ihtilaflıdır. Müellif kendi doğum tarihinin tahminen 811 (1409-1410) yılından sonra olduğunu ifade ederken (İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'de'l-Vâfi*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], I, 320.), es-Sehâvî, Şevvâl 813 (Şubat 1411) tarihini vermektedir [es-Sehâvî (Şemsü'd-dîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî), *ed-Dav'ü'l-Lâmî li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Beyrut 1412 (1992), X, 305.] Müellifin doğum tarihi konusundaki görüşler için ayrıca bkz, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî el-Dîmaşkî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, IX, (Tahkik: Abdulkadir el-Arnaût-Mahmud el-Arnaût), (Dâru İbni Kesîr), Beyrut 1414 (1993),

s.472.; Muhammed Mustafa Ziyâde, *Müverrihun fî Mısri fî'l-Karnü'l-Hâmis Aşere el-Milâdî el-Karnu't-Tâsi'i'l-Hicrî*, Kâhire 1949., s.26.; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I, (Tahkîk: Muhammed Hüseyin Şemseddin), (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 1413/1992., (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.219. Brockelman, "Ebu'l-Mehâsin", *İA.*, MEB Yay., IV, İstanbul 1993, s.90.

² İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], I, 318, 320.; es-Sehâvî, III, s.29.; Ziyâde, a.g.e., s.26.

³ İbn Tağrıberdî, diğer kardeşlerinin annelerinin milliyetleri hakkında Türk, Çerkez, Tatar veya Rûmî demek suretiyle bilgi vermiş, kendi annesinin milliyetinin ise meçhul olduğunu kaydetmiştir. "أم ولد مجهولة الجنس" (*el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], I, 320.; ayrıca bkz.; *en-Nücûmü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.)

⁴ Ziyâde, a.g.e., s.26.

⁵ Şemseddin Günaltay, Seyfeddin Tağrıberdî'nin, Başboğa adındaki büyük bir tüccarın kölelerinden olduğunu söylemekte İbn Tağrıberdî'yi "Türk dehasının övünülecek örneklerinden biri" olarak vasıflandırmaktadır (Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1991, s.390.).

⁶ Şeşen, a.g.e., s.219.

⁷ Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s.8.;

⁸ Robert Irwin, "Mamluk History and Historians", *The Cambridge History of Arabic Literature/ Arabic Literature in the Post-classical Period*, (Edited by Roger Allen-D. S. Richards), The Cambridge University Press 2006., s.168.; Brockelman, aynı yer.

⁹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], I, 318.; *en-Nücûmü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.

¹⁰ es-Sehâvî, III, s.29.; İbn Tağrıberdî (Yusuf b Tağrıberdî el-Atabekî Cemâleddin Ebu'l-Mehâsin), *Mevridü'l-Letâfe fî men Veliye's-Saltana ve'l-Hilâfe*, (Tahkîk Nebil Muhammed Abdülaziz Ahmed), Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1997., (Mukaddime), s.↵

¹¹ Mustafa Çuhadar, *Abu'l-Mehâsin Camal al-Din Yusuf Bin Tağrıberdî Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalarının Tavsifi (813-847/1410-1470)*, Erciyes Üni. SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1991., s.6.; Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s.385.

¹² Çuhadar bu konudaki görüşünü es-Sehâvî'nin "üç yüz seneden beri tarihçiler arasında Türkleri, onların dillerini en iyi bilen odur" şeklindeki kaydıyla desteklemektedir (es-Sehâvî, X, s.306.). Bunun yanında İbn Tağrıberdî'nin bir eserinde Şeyh Derviş adında bir sūfiden bahsederken onun fasih Türkçe bildiğini söylediğine dikkat çekerek, bunu müellifin Türkçeyi çok iyi bildiğine işaret olarak değerlendirmiştir. Çuhadar'a göre İbn Tağrıberdî'nin Türkçeyi sonradan kazanmış olma ihtimali de zayıftır. "Tedrisat ve konuşma di-

linden resmî yazışmalara kadar Arapçanın kullanıldığı bir ülkede, İbn Tağrıberdî'nin Türklerle ve Türk diliyle ilgili bu kadar bilgi sahibi olması ya uzun süre Türk ülkelerinde kalmış olmasını ya da ana dilinin Türkçe olmasını gerektirir. Müellifin uzun süre Türk ülkelerinde kaldığına dair bir kayıt olmadığına göre bu özelliğinin ona ailesinden kalma bir miras olduğu sonucu kendiliğinden çıkar.” (Çuhadar, a.g.t., s.4-5.)

¹³ Osman Keskiner, “İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Tarihi Takribi'l-Garib Adlı Eseri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II/4, (2002), s.40.; Bunun dışında “Evlâdü'n-nâs” ifadesi de da bu şekildedir. Buradaki nâs (insanlar) kelimesi de memlûkleri ifade etmekte, memlûk çocuklarına ise “Evlâdü'n-Nâs” denilmektedir. “Evlâdü'n-Nâs” hakkında geniş bilgi için bkz, Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002., s.130 vd.

¹⁴ Bu tenkidler, Memlûk Tarihi konusundaki ciddi araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopruman'ın, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilimdalı Doktora programında verdiği “Ortaçağ Tarihinin Kaynakları” dersinde dinlediğimiz mütalaalarına dayanmaktadır. XV. asır Memlûk tarihçiliği konusunda otorite kabul edilen diğer bir araştırmacı Mustafa Ziyâde de İbn Tağrıberdî'nin babasının Türk olduğuna dair herhangi bir mütalaada bulunmamıştır (Ziyâde, a.g.e., s.26).

¹⁵ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], I, 318.; *en-Nücümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, IV., (Müessesetü'r-Risâle), Beyrut 1993., s.149.; Hayrî'd-dîn ez-Ziriklî, *el-'Alâm, Kâmûsu Terâcim*, VIII, Beyrut 2002, s.222.; Günaltay, aynı yer.; Tekindağ, a.g.e., s.8.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.386.

¹⁶ el-Memalikü's-Sultaniyye için bkz, Kâzım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara 1989, s.24 n; Tekindağ, a.g.e., s.151-152.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1998, s.416 vd.; Çetin, a.g.t., s.81.

¹⁷ Sultan'ın birinci derecedeki memlûkleri olup, uzlet ve halvetlerine, boş kaldığı zamanlarda ve gezintilerinde sultanlara refakat ederler ve izinsiz olarak huzura girip çıkarları. Emirliğe namzed idiler (Kopruman, a.g.e., s.19 dn.; Çetin, a.g.t., s.95-98.; Uzunçarşılı, a.g.e., s.347-348.).

¹⁸ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], I, 318.; Ziyâde, a.g.e., s.26.

¹⁹ Sultanın memlûklerinin kumandanı olup, bu askerin eğitilmesi, yükselmeleleri, aralarındaki anlaşmazlıkların halli, arzu hallerinin sultana iletilmesi vb. meseleler sorumluluğu dâhilinde idi. Ayrıca Sultanın tevkif edilmesini istediği kişileri de tutuklardı (Kopruman, a.g.e., s.21n.; Çetin, a.g.t., s.143 vd; Uzunçarşılı, a.g.e., s.352.).

²⁰ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], I, 318.; Çuhadar, a.g.t., s.7-11.; Şeşen, a.g.e., s.219.

²¹ Atabekü'l-Asâkir, “Emîr mi'e mukaddem elf (أمير مائة مقدم ألف) rütbesini haiz emirler arasından seçilmiş olmakla beraber, üç mukaddemin tahsisatını

şahsında birleştirip, naib-i saltanadan sonra, Memlûk sultanlığının en mümtaz mevkiiini işgal eden atabekü'l-asâkir, kitabe ve kaynaklarda “atabekü'l-asâkir bi'd-diyâri'l-Mısrıyye” olarak geçmektedir. Bu makama, Kâsımü'l-mülk dendiğine dair bazı zayıf kayıtlar bulunmasına rağmen, genellikle “atabekü'l-cüyûş”, “atabekü'l-asâkirü'l-mansûre”, XIV. asrın ikinci yarısından sonra “el-emîrû'l-kebîr” ve XV. asrın ilk yarısında ise beylerbeyi dendiği bilinmektedir.” (Tekindağ, a.g.e., s.134.; Koprıman, a.g.e., s.12 n.; Çetin a.g.t., s.143 vd.).

²² Memlûk sultanlığının en önemli mevkilerinden biri olan Dımaşk Naibliği, idari teşkilatı bakımından, eş-Şarkiyye, eş-Şimaliyye, el-Kıbliyye ve el-Garbiyye/el-Cebeliyye isimleri ile mezkur dört mıntıkaya ve naib unvanını haiz emirlerin muhafazaların tevdi edilmiş, Hıms, Ruhba, Baalbek, Mısyaf ve Kudüs'ş-Şerif gibi beş naibliğe ayrılmış idi (Uzunçarşılı, a.g.e., s.398-399.; Tekindağ, a.g.e., s.136.

²³ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], I, 318-319.; *en-Nücümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10-11.; ez-Ziriklî, *el-'Alâm, Kâmûsu Terâcim*, VIII, s.222.; *en-Nücümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.; Ziyâde, a.g.e., s.26-27.; Warren C. Schultz, “İbn Tağrıberdî, Abu'l-Mahasın Yusuf”, *Medieval Islamic Civilization An Encyclopedia*, I, (Edited by Josef W Meri), Routledge, New York 2006., s.370-371.; Çuhadar, a.g.t., s.7-11.; Şeşen, a.g.e., s.219.; Brockelman, a.g.m., s.90.

²⁴ İbn Tağrıberdî'nin verdiği bilgiye göre erkek kardeşleri el-Zeynî Kâsım, el-Şerefi Hamza, el-Sârimî İbrahim, el-Nâsırî Muhammedel-İmâdî İsmail ve el-Cemâlî Yûsuf; kız kardeşleri ise Hond Fâtıma, Beyrem/Bayram, Hacer ve Â'îşe'dir. Bunlardan özellikle kız kardeşleri, önemli devlet ricali ve ilim adamlarıyla evlilikler yapmışlardır (İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Sâfi*, [el-Mektebetü'ş-Şâmile], I, s.320.; Ayrıca bkz, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.10.; Ziyâde, a.g.e., s.27.; Çuhadar, a.g.t., s.7-8, 11-15.)

²⁵ Dört mezhep için ayrı ayrı baş kadılıklar olup, diğer mezhep kadıları bunlara bağlı idiler. Sayıları ve mevkileri, o mezhebe mensup bulunanların sayısı ile orantılı idi. Memlûkler döneminde en yüksek mevkide olan mezhep baş kadısı Şafii başkadısı idi. Ayrıntılı bilgi için bkz, Uzunçarşılı, a.g.e., s.386-387.; Tekindağ, a.g.e., s.147-148.

²⁶ Geniş bilgi için bkz, İbn Tağrıberdî, *Mevridü'l-Letâfe*, (Mukaddime), s.ç.; *en-Nücümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.11.; es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, 305.; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, s. 472.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, IV., s.149.; ez-Ziriklî, *el-'Alâm, Kâmûsu Terâcim*, VIII, s.222.; Çuhadar, a.g.t., s.16-17.; Çuhadar-Yiğit; Şeşen; Brockelman, aynı yerler.

²⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, s.306.; *en-Nücümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.12.; ez-Ziriklî, *el-'Alâm, Kâmûsu Terâcim*, VIII, s.222.; Ziyâde, a.g.e., s.28.; Donald P. Little, “Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk Epochs”, *The Cambridge History of Egypt*, Volume I (Islamic

Egypt, 640-1517), (Edited by Carl F. Petry), The Cambridge University Press 1998., s.439.

²⁸ Evlâdü'n-nâs, ikinci nesil memlûk fertleri olup, özellikle devletin buhran içerisine düştüğü son dönemlerinde Sultanın emri altında savaşa giden özel bir birliktir. Bunlara Memlûk savaş sistemindeki Emir-i Hamse rütbesiyle orantılı olarak tımar ya da 1000 dinar verilirdi (Çeti, a.g.t., s.130 vd.).

²⁹ Çuhadar, a.g.t., s.43 vd.

³⁰ Ziyâde, a.g.e., s.28.

³¹ Bunda, babasının devlet hizmetinde önemli vazifelerde bulunmuş bir emîr olmasının yanı sıra, kız kardeşlerinin yapmış oldukları evliliklerin de büyük rolü vardır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi müellifin büyük kız kardeşi Fâtıma Sultan Ferec'le, onun ölümünden sonra Gazze, Hama ve Trablus valiliklerinde bulunan Emîr İnal en-Nevrûzî'yle, bir diğer kızkardeşi Hanefî kadısı Nâsrüddin Muhammed b. Adîm ve onun vefatından sonra Şafîî Başkadısı Celâlüddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'yle ve bir diğeri de Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak devrinde Dimaşk valiliğine getirilen Emîr Akboğa et-Timrâzî'yle evlenmiştir (Çuhadar-Yiğit, a.g.m., aynı yer.).

³² Ziyâde, a.g.e., s.31.; Little, a.g.m., s.439. (Mustafa Ziyâde, İbn Tağrıberdî'nin sultanlara yaklaşmak için önemli mevkilerde bulunan akraba ve dostlarını kullanmadığını, sultanlarla el-Aynî'nin Sultan Barsbay'a gecele-ri tarih okuması veya İbn Hacer'in Sultan Müeyyed'e hadis dersleri vermesi gibi yakınlık tesis etmediğini söylemektedir)

³³ Çuhadar, a.g.t., s.43-55.

³⁴ Sultan Kalavun zamanında vezaretin ilgasından sonra hükümdarın emlak-i hassını idare etmek üzere kurulan Dîvân-ı Hâsın yani hazine-i hassanın başıdır (Uzunçarşılı, a.g.e., s.371, 384.; Tekindağ, a.g.e., s.147.).

³⁵ Her yıl Hac mevsimi yaklaşınca, adet üzere o yıl Mekke'ye gönderilecek olan Kâbe'nin örtüsü, Mekke ve civarında yaşayan şeriflere gönderilecek para, kumaş vb. taşıyacak olan develer süslenir ve Kâhire'de dolaştırılırdı. Bu hususi eşyanın götürülmesi için teşkil edilen kervana mahmil denirdi. Bir emir, bunların sağ salım yerlerine ulaştırılması için görevlendirilir ve buna da Emir-i Hac denirdi. Ayrıca yalnız hacıların durumlarından sorumlu olmak üzere bir emir daha görevlendirilirdi ki buna da el-rûkbü'l-evvel kumandanı denirdi (Kopraman, a.g.e., s.21n.).

³⁶ Ziyâde, İbn Tağrıberdî'nin 1422 ve 1455 yıllarında iki kere hacca gittiğini, ikincisinde Mısır Hacıların başı olduğunu söylemektedir.

³⁷ *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.13.; Çuhadar, a.g.t., s.55.; Schultz, a.g.m., s.371. (Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman, derslerinde, İbn Tağrıberdî'nin eserlerinde "muhtelif ülkelerden gelen mektuplardan bahsettiğini söyleyerek onun inşâ dîvânında da görev yapmış olabileceğine işaret etmiştir.)

³⁸ Ziyâde'ye göre İbn Tağrıberdî'nin muhtelif bölgelerdeki meşhur âlimlerden istifade amacıyla yapmış olduğu seyahatler de onun maddi sıkıntı yaşamadığının bir göstergesidir (Ziyâde, a.g.e., s.29.; ayrıca bkz.; *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.11.).

- ³⁹ Eğitimi, okuduğu dersler, hocaları ve icazet aldığı üstatları hakkında geniş bilgi için bkz, es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, 305-306.; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, s. 472.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, IV., s.149.; Çuhadar, a.g.t., s.16-24, 28-40.; Çuhadar-Yiğit; Şeşen, aynı yerler.
- ⁴⁰ İbn Tağrıberdi, *Mevridü'l-Letâfe*, (Mukaddime), s.ب; Ziyâde, a.g.e., s.29.; Little, a.g.m., s.439.; Irwin, a.g.m., s.168.; Çuhadar, a.g.t., s.24-25.
- ⁴¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, s.306.; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, s. 472-473.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, IV., s.149.; Çuhadar, a.g.t., s.27-28.
- ⁴² Brockelman, ölüm tarihiyle ilgili 874 (1469) tarihini zikretmekle beraber, bazılarının göre 870 (1465/1466) 'te öldüğü iddiasının olduğunu söylemektedir (Brockelman, a.g.m., s.90.; Çuhadar, a.g.t., s.56-58.).
- ⁴³ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, s.308.; *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.15.; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, s. 472-473.; Şeşen, a.g.e., s.219-220.; Çuhadar-Yiğit, aynı yer.
- ⁴⁴ Ziyâde, a.g.e., s.32.; C. Brockelman, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, (GAL), II, Zweiter Supplementbant, Lieferung, Leiden 1937, s.39-40.
- ⁴⁵ Ziyâde, a.g.e., s.32.
- ⁴⁶ *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.44-45.; Çuhadar, a.g.t., s.59-63.
- ⁴⁷ İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-XVI, (Tahkîk Muhammed Hüseyin Şemseddin), (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), Beyrut 1413/1992.
- ⁴⁸ Çuhadar, a.g.t., s.63-65.; Şeşen, a.g.e., s.220.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.386-387.; Brockelman, a.g.m., s.90.; Tekindağ, a.g.e., s.8.; Günaltay, a.g.e., s.391.
- ⁴⁹ İbn Tağrıberdi, *Havâdisü'd-Duhûr fî Mede'l-Eyyâm ve's-Şuhûr*, [el-Mektebetü's-Şâmile], I, s.1. [Buna karşılık müellif başka bir yerde de sözkonusu esere 840 yılında başladığını zikretmiştir (*el-Menhelü's-Sâfi*, I, s.81.)]
- ⁵⁰ Ziyâde, a.g.e., s.33.
- ⁵¹ *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.45.
- ⁵² Çuhadar, a.g.t., 67-70.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.387-388.
- ⁵³ *en-Nücumü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.43-44.; Çuhadar, a.g.t., s.71-74.; Irwin, a.g.m., s.168.
- ⁵⁴ Şeşen, a.g.e., s.220.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.387.
- ⁵⁵ Tekindağ, a.g.e., s.13
- ⁵⁶ İbn Tağrıberdi, *Mevridü'l-Letâfe*, (Mukaddime), s.ج vd.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s. 388.; Şeşen, a.g.e., s.221.; Günaltay, a.g.e., s.392.; Çuhadar, a.g.t., s.76-77.
- ⁵⁷ Çuhadar, a.g.t., s.75.
- ⁵⁸ ez-Zehbî'nin el-İşâre'si'ne zeyil olarak hazırlandığı ve 700-870 (1300-1466) yılları arasını ele aldığı belirtilmektedir.
- ⁵⁹ Şiirlerle süslenmiş tarihî ve edebî bir eser olduğu söylenmiştir.
- ⁶⁰ Müellifin tasavvufî şiirlerini içine alır. Brockelmann, bir nüshasının Escorial Library'de (nr. 367) bulunduğunu zikretmiştir.

⁶¹ Arapların Türkçe isimleri yanlış okumalarıyla ilgili bir eserdir.

⁶² *en-Nüccümü'z-Zâhire*, I, (Mukaddimetü't-Tahkîk), s.45-46.; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, s. 472.; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, IV., s.149-150; ez-Zirikî, *el-'Alâm, Kâmûsu Terâcim*, VIII, s.223.; Çuhadar, a.g.t., s.77-80.; Irwin, a.g.m., s.168. Schultz, a.g.m., s.371.; Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.387-388.; Şeşen, a.g.e., s.221; Brockelman, a.g.m., s.90-91.

⁶³ Brockelman, a.g.m., s.91. (Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprman, derslerinde İbn Tağrıberdî'nin eserlerinde “Şark dilinde, Moğol, Uygur dilinde mektupların geldiğini ve bu mektupları kimsenin okuyamadığını söylemekle beraber, kendisinin herhangi bir mektubu kaleme aldığına dair bir ifade kullanmadığını” söylemektedir.)

⁶⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, s.306.; Ayrıca bkz., *Ziyâde*, a.g.e., s.29-30.; Little, a.g.m., s.439.

⁶⁵ Koprman, a.g.e., s.XIX.; Schultz, a.g.m., s.371.; Little, a.g.m., s.438-439.

⁶⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmî*, X, s.306-307.

⁶⁷ İbn Tağrıberdî'nin ilmî ve ahlakî yönü, tarihçiliği, siyasetle ilgisi ve edebî cephesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Çuhadar, a.g.t., s.81-107; ayrıca bkz, Çuhadar-Yiğit, a.g.m., s.387-388.; Şeşen, a.g.e., s.221; Brockelman, a.g.m., s.90-91.